

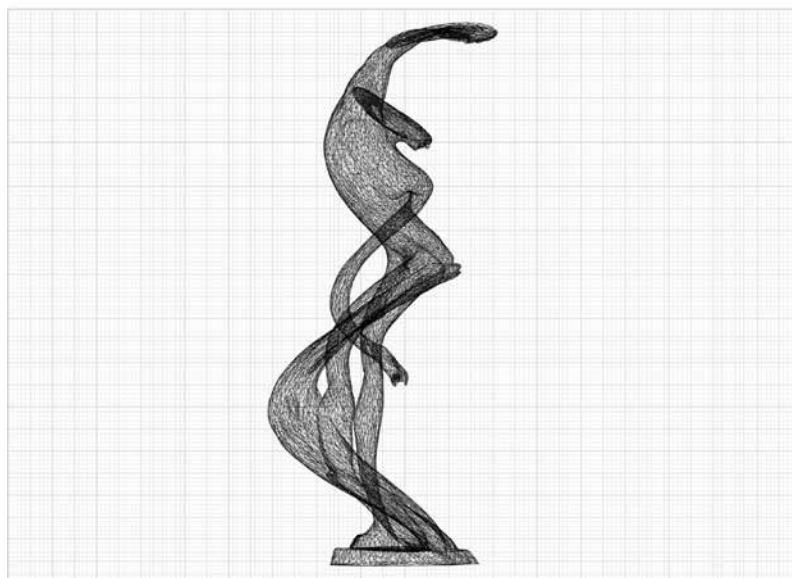
Aantrekkings- polen in het grijze noorden

Filip Luyckx

résumé
p. 108

Het centrum van Rijsel mag dan al ernstig zijn imago hebben opgekrikt, de negatieve beeldvorming over de zustersteden Roubaix en Tourcoing blijft rondspoken in de verbeelding van menige buitenstaander. Al te vaak associëren we beide gemeenten met vermolmde fabriekspanden, werkloze hangjongeren en een beklemmend gevoel van berusting. Niets is minder waar. In een relatief grote jonge bevolking schuilt een massa intelligentie en ondernemerschap. Parallel aan de kennisindustrie treffen we de artistieke vernieuwing vooral in deze omgeving aan.

Beide steden bezitten een uitzonderlijk bouwkundig cultureel erfgoed met een aantal miskende parels. Hedendaagse kunst weet overal zijn plaats te vinden, als de juiste werken respectvol in de architectuur

worden geïntegreerd. Een beetje fantaseren mag met twee sprekende voorbeelden. Tegenover het stedelijke museum “La Piscine” te Roubaix ligt de oude industrieschool uit 1881 er als een statige cultuurtempel bij. De bibliotheek en het amfitheater vallen onder monumentenzorg. Dat hier het ENSAIT, een van de belangrijkste scholen voor textielingenieurs van Europa, is ondergebracht lijkt een kortsluiting in de tijd. Ooit huisden hier de kunstverzamelingen van Roubaix. Kan dit niet opnieuw een plek worden voor kunstintegratie in symbiose met het technologische onderzoek? In Tourcoing botst de monumentenliefhebber dan weer op het gesloten portaal van de Notre-Dame-des-Anges, een kerk met een zeldzaam Napoleon III-interieur. Waarom waardevolle monumenten aan hun lot overlaten als er zoveel artistiek talent rondloopt in de regio? Hierbij komt het voorbeeld van de Marie-Madeleine te Rijsel in beeld.¹ Alles blijft fantasie zonder de juiste context, maar wat er wel gebeurt, is ook het resultaat van mensen die aan de weg timmeren.

Een discusswerper in Roubaix

Voor de eerste publieke kunstintegratie te Roubaix is Wim Delvoye niet over een nacht ijs gegaan. De Vlaamse kunstenaar had al zijn sporen verdiend met zoenende herten in zijn geboortestad Wervik, aan de Vlaamse kant van de Leie. Een nieuwe uitnodiging kwam van het wijkcomité l’Hommelet in nauw overleg met de kunstbemiddelaars van Artconnexion te Rijsel. Aan de realisatie ging een jarenlange hindernissenloop vooraf, met veel overleg, sensibilisering en educatieve omkadering. Delvoye deed een sportief voorstel dat de klassieke beeldhouwkunst verenigde met zijn visie. Een discusswerper van gepatineerd brons veert op naar de hemel maar raakt verstrengeld in zijn beweging. Er is onmiskenbaar inspiratie vanuit de barok en het kubisme, want het werk nodigt ertoe uit om vanuit alle hoeken en fragmenten te worden bekeken. Maar zonder de inbreng van digitale ontwerpers was de haast virtuele lijnvoering nooit tot stand gekomen. Bovenal refereert de figuur aan de “Diskobolos” van de Atheense beeldhouwer Myron. Sport is een emanciperend thema dat sterk in de volkswijken leeft. Terwijl de versteende atleten uit de oudheid pronken in paleizen, groeit een aanzienlijk deel van het hedendaagse sporttalent op in het soort volkswijken waar Delvoye’s Diskobolos zijn biotoop vond. Tijdens de voorbereiding rees er nogal wat weerstand van een groep buurtbewoners, maar dat had veel te maken met een gebrek aan informatie en de weinig communicatieve houding van de stad. Ten slotte mag Roubaix prat gaan op een sculptuur die nauw verwant is aan de Vlaamse kunst uit vroegere eeuwen, die soms internationale cultuur vermengt met een portie ironie.

Foto Jacques Bornibus (1926-1983) en Eugène Leroy (1910-2000)

Confrontatie van kunstwerken

De affiniteit met de noordelijke landen vormt een belangrijke troef voor de regio om zich artistiek te profileren. Vanaf het begin bestond de kunstverzameling te Tourcoing uit een kern van oude Vlaamse en Hollandse meesters, aangevuld met negentiende-eeuwse salonstukken. De kunstminnende burgemeester Charles Roussel-Defontaine (1821-1879) saneerde het stadscentrum en gaf opdracht tot de bouw van het huidige Napoleon III-stadhuis, waar hij een eerste museum oprichtte dat later werd verrijkt met zijn eigen werken. In 1931 verhuisde de verzameling naar de voormalige woning van de burgemeester-mecenas (1865), die al snel werd uitgebreid met modernistische galerieën. Het idee om in één gebouw van oud naar nieuw te wandelen heeft zich mettertijd in de hele museumopzet genesteld. Directeur Jacques Bornibus (1926-1983) stuwde in de jaren vijftig de museumactiviteiten in een verrassend hedendaagse richting. Zijn actieve betrokkenheid bij de kunstscène leidde tot een opeenvolging van tentoonstellingen met levende kunstenaars, concerten, de komst van belangrijke bruiklenen uit het Musée d'Art Moderne te Parijs, alsmede een vooruitstrevende publiekswerking. Het museum beschouwde hij als een plek voor genot en ontspanning. De hechte band tussen de conservator en de schilder Eugène Leroy (Tourcoing, 1910-2000) vormde niet alleen een belangrijke steunpilaar voor de kunstenaar maar verdiepte tevens de museale opzet. Het duurde immers decennia voor Leroy's eigenzinnige oeuvre op internationale erkenning kon rekenen. Belangrijk daarbij was het engagement van de Duitse galerist Michael Werner in de jaren tachtig. Vervolgens selecteerden Jan Hoet

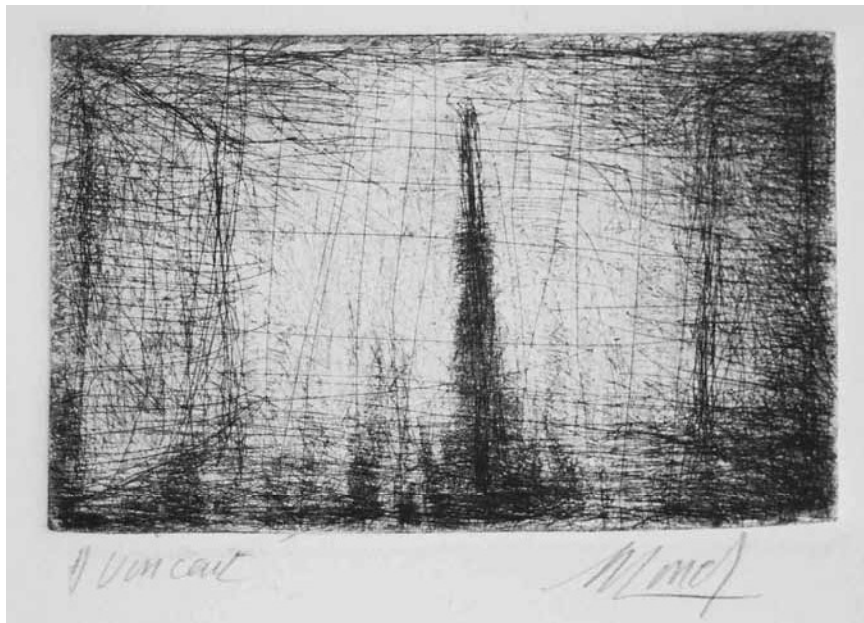
en Denys Zacharopoulos de schilder uit Wasquehal voor documenta IX te Kassel (1992). Beide curatoren organiseerden in 2010 op verzoek van het museum de presentatie van het legaat Eugène Leroy. Deze belangrijke aanwinst zorgde ervoor dat de instelling voortaan onder de naam MUBA Eugène Leroy door het leven gaat.

Sinds haar aanstelling in 1986 treedt conservator Evelyne-Dorothée Allemand in de voetsporen van haar voorgangers, weliswaar met toevoeging van eigen accenten. Na een verbouwing in 1992 ruidde ze resoluut de chronologische opstelling voor de wisselende confrontatie van kunstwerken uit verschillende tijdperken. De postmoderne tijdgeest en het voorbeeld van de Nederlandse curator Rudi Fuchs speelden zeker mee. Anderzijds koesterden Leroy en Bornibus een levenslange affiniteit voor associaties tussen oude meesters en vernieuwende tijdgenoten. Graag zag Leroy een van zijn landschappen hangen naast Tobias Van Haecht (1561–1631). Een museumbezoek aan het MUBA voert de bezoeker naar een onzeker terrein waar hij onbevangen kunstwerken onderzoekt. We leren dat de betekenis van een schilderij nooit definitief is en schommelt naargelang de tijdsevolutie, het onderzoeksthema en de plaatsing naast andere werken. Door de jaren keren namen terug in de tentoonstellingen, het levende bewijs dat het museum een sterke band opbouwt met zijn kunstenaars. Een

103 Christian Bonnefoi, Jean-Pierre Pincemin, Elvire Jan in het MUBA in Tourcoing. © SABAM Belgium 2013

beduidend deel werkt abstract en vindt daarmee een direct aanknopingspunt bij Eugène Leroy. Er zijn topwerken bij van Jean Fautrier, Martin Barré, Marc Devade en Christian Bonnefoi, een onderschatte schilder die met minimale structuren speelt en beschreven werd door de filosoof Gilles Deleuze. Van ons bezoek begin 2012 aan de tentoonstelling "Paysage Mental / Le Dessin sans Dessin" - samengesteld door conservator Yannick Courbès - onthouden we de namen van de abstracte kunstenaars Guillaume Bruère, Alain Sicard, Bernard Guerbodot en Marc Ronet. De twee laatste komen uit het nabijgelegen Marcq-en-Baroeul. De kruising van regionale kwaliteit met een internationale invalshoek valt al op in de verzameling oude kunst, met een zeldzaam stilleven van Michel Bouillon (Doornik, 1616-1674) en een intrigerend portret van Jacques des Rousseaux (Tourcoing, 1600-1638), een betere leerling van Rembrandt. Een mooi voorbeeld begin 2012 van de symbiose tussen de eeuwen vormde het kruisthema in samenhang met de heersende klasse. Een laatmiddeleeuwse kruisdraging en de abstracte versie van Sophie Taeuber-Arp onderstrepen het onafgebroken lijden van de mens. De gegoede klasse ondervindt daar weinig last van. Ernaast beeldt David Vinckebooms de feestvierende Vlaamse adel in de zeventiende eeuw uit, Emile Carlier portretteert de

104 Marc Ronet, Petit paysage, bâton, 2004, ets, 5,9 cm x 8,9 cm.

Tinus Vermeersch, zonder titel, 2009, bruine inkt op papier, 16 x 12,5 cm

flanerende negentiende-eeuwse burgerij te Rijsel, Pierre-Yves Bohm uit Roncq geeft in de jaren zestig een abstracte interpretatie weg van het “Capitalisme du Désastre”, terwijl Thomas Hirschhorn met kruisjes de postmoderne variant becommentarieert. In zulke wisselende context is het niet verbazend dat Julien Boucq, afgestudeerd aan het ESA te Tourcoing, het museum infiltreert met een rondwandeland speelgoed-dier onder de titel “Mais Où Est La Collection Permanente?” In zijn groteske tekeningen zet de Vlaamse kunstenaar Tinus Vermeersch de interpretatie van de werkelijkheid op losse schroeven. Zijn verbluffende techniek wordt meestal geassocieerd met Jeroen Bosch en

Mark Raidpere - Espace Croisé

Pieter Breughel. Bij nader inzicht trekt hij de deur open naar een parallelle droomwereld van alternatieve mogelijkheden in elk van ons. De imaginaire dimensie als correlaat van de waarneembare werkelijkheid komt volop aan haar trekken bij de Oostenrijker Elmar Trenkwalder. Zijn tekeningen en keramische sculpturen lijken buiten de tijd te vallen. We onderscheiden architectuur die verwijst naar de plantenwereld, erotiek, vlammende gotiek en rococo. Tijdens het seizoen 2013–2014 zal een reizende overzichtstentoonstelling het MUBA aandoen.

Bemiddelen

Elk museum in de regio cultiveert een eigen identiteit, zodat er meer sprake is van een aanvullend programma dan van wedijver. Het MUBA richt zich overwegend op de tekening, de gravure en de schilderkunst. Espace Croisé in Roubaix concentreert zich volledig op de audiovisuele media. De instelling ontstond in 1994 binnen het kader van Euralille, maar vindt tegenwoordig een onderkomen in “La Condition Publique”, een gerestaureerd industrieel pand met een polyvalente functie. Het erkende kunstencentrum is ontsproten uit de zusterorganisatie “La Saison Vidéo”, dat een platform biedt aan jonge filmkunstenaars uit zowel Nord-Pas-de-Calais als het buitenland. De experimentele videast Eric Deneuve heeft er baanbrekend werk verricht voordat hij zich als artistiek leider concentreerde op Espace

Nicolas Clauss, "Terres arbitraires"

Croisé. Tegenwoordig plaatst "La Saison Vidéo" de selecties online, aangevuld met een reeks publieke voorstellingen op scholen in aanwezigheid van een kunstenaar. Espace Croisé van zijn kant ondersteunt de productie en distributie van audiovisuele kunstenaars die een naam hebben, maar nog niet echt zijn doorgebroken. In een afsluitende fase stellen ze hun werk tentoon. De spreiding van de werken over de éne beschikbare ruimte vormt een uitdaging, omdat hier de gevoeligheid meespeelt voor interferenties van licht en geluid. Toch slaagde de veel-eisende Mark Raidpere erin zijn verschillende werken met respect voor de geluidsnomen te verenigen in een zelfde tentoonstellingsruimte. De Estlandse kunstenaar brengt de noodlottige eenzaamheid van door-deweekse mensen in beeld. Een ander aspect van Espace Croisé is de bemiddeling tussen kunstenaars, scholen en wijkbewoners, waarbij alle partners iets van elkaar leren. Fotografe Virginie Laurent bijvoorbeeld zette een project op met Oosteuropese Roma-jongeren uit een onthaalklas voor anderstaligen te Roubaix. In zulke gevallen komt de artistieke en menselijke uitwisseling op de eerste plaats.

Naast Espace Croisé ontwikkelt La Condition Publique andere activiteiten die aansluiting zoeken bij het sociale weefsel van de stad. Als "culturele werkplaats" bevordert ze de wisselwerking tussen residenties, producties en wijkwerking. Op het programma staan straattheater, podiumkunsten, muziek en film. Geregeld vinden er tentoonstellingen

plaats die de sociale gevoeligheid weten te verzoenen met een zuiver artistieke kwaliteit. Begin 2012 gooide de video-installatie “Terres Arbitraires” van Nicolas Clauss uit Marseille hoge ogen. In beeld komen de beruchte voorstadjongeren. We krijgen audiovisuele advertenties voor HLM - blokken voorgeschoteld, verklaringen van politici, nieuwsfragmenten, interviews met sociologen, een namenlijst van alle troebele stedelijke zones (“Zones Urbaines Sensibles”) in Frankrijk. Zelf interviewde de kunstenaar honderden jongeren in probleemwijken, waaronder die van Roubaix. De bezoeker komt oog in oog te staan met kwetsbare individuen boordevol verlangens. Naast zijn filmkwaliteiten geeft de kunstenaar blijk van een sterk picturaal en sculpturaal inzicht. Er zit dieptewerking, ritme en compositie in de gelaagde installatie. De monitoren variëren van heel klein tot levensgroot, aangevuld met projectieschermen. Er gaat van het werk zowel een esthetisch als een ethisch appel uit dat de bezoeker niet onverschillig laat.

Het creatief potentieel in de “grijze” wijken van Roubaix en Tourcoing is onmetelijk. Inventieve geesten moeten er op de juiste manier iets mee doen. ■

¹ Filip Luyckx, “Het artistieke succesverhaal van Rijsel”, in jaarboek *De Franse Nederlanden-Les Pays-Bas Français*, Ons Erfdeel vzw, Rekkem, 2012, jrg. 37, pp.168-185.

Résumé

Pôles d'attraction dans la grisaille du nord

Art contemporain à Roubaix et Tourcoing

S'il est vrai que le centre de Lille a réussi depuis quelque temps à revaloriser sérieusement son image, la perception négative à propos de ses villes jumelles Roubaix et Tourcoing continue à hanter l'imagination des non-familiers de la région. Par trop souvent, ces deux noms s'associent encore avec des bâtiments d'usine pourris, des jeunes sans travail traînant dans les rues et une ambiance oppressante de résignation. Et pourtant, rien n'est moins vrai. Dans une frange relativement importante de cette jeune population se cachent de grandes réserves d'intelligence

108

www.wimdelvoye.be
www.roubaix-lapiscine.com
www.artconnexion.org
www.espacecroise.com
www.muba-tourcoing.fr

et d'esprit d'entreprise. Et parallèlement à l'industrie du savoir se profile aussi un renouveau artistique dans ce même environnement.

Un discobole à Roubaix

Wim Delvoye est l'artiste concerné par la première intégration artistique dans le domaine public à Roubaix. L'invitation était venue du comité du quartier de l'Hommelet en concertation étroite avec les médiateurs d'art d'Artconnexion à Lille. La proposition « sportive » de Delvoye, devant concilier la sculpture classique avec ses propres

conceptions, représente un discobole en bronze patiné s'élançant vers le ciel mais s'enchevêtrant dans son propre mouvement. Si l'inspiration vient indéniablement du baroque et du cubisme, la ligne dessinée quasi virtuelle n'aurait jamais pu être réalisée sans l'apport de concepteurs numériques spécialisés. Et puis la figure se réfère évidemment au *Discobole* du sculpteur athénien Myron. Certes, il a bien fallu vaincre certaines résistances de la part d'habitants du quartier au cours de la phase préparatoire, dues en fin de compte à un manque d'information, mais au final Roubaix peut se targuer de la présence d'une sculpture très proche de l'art flamand des siècles passés.

Une confrontation d'œuvres d'art

Pour la région, l'affinité avec les voisins plus au nord constitue un atout important dans son identification artistique. La collection d'art à Tourcoing s'est formée dès le début autour d'un noyau d'anciens tableaux de maîtres flamands et hollandais, complété de pièces de salon du dix-neuvième siècle. Le maire et grand amateur d'art Charles Roussel-Defontaine (1821–1879) ordonna l'assainissement du centre-ville et la construction de l'actuelle mairie de style Napoléon III dans laquelle il aménagea un premier musée qui accueillerait plus tard les œuvres qu'il possédait lui-même. La collection déménagea en 1931 dans l'ancienne demeure du maire-mécène, qui s'agrandit bientôt de galeries modernistes. L'idée de faire un voyage dans le temps en se baladant des temps anciens à l'époque contemporaine s'est d'ailleurs progressivement imposée à toute l'activité muséale. Dans les années cinquante, le directeur Jacques Bornibus (1926–1983) infléchit non sans surprise l'orientation du musée vers l'art contemporain. Son implication active sur la scène artistique amena à Tourcoing une

succession d'expositions d'artistes contemporains, de concerts, d'emprunts importants au musée d'Art moderne de Paris et une action publique progressiste. Les liens étroits entre le conservateur et le peintre Eugène Leroy (Tourcoing, 1920–2000) donnèrent d'une part un solide soutien au peintre mais engendrèrent d'autre part un approfondissement du fonctionnement muséal. L'œuvre très personnelle de Leroy a pris des dizaines d'années avant d'être reconnu au niveau international. L'engagement enthousiaste du galeriste allemand Michael Werner dans les années quatre-vingt n'y fut certes pas étranger. Plus tard, Jan Hoet et Denys Zacharopoulos sélectionnèrent le peintre de Wasquehal pour documenta IX à Kassel (1992) et, à la demande du musée, les deux commissaires organisèrent en 2010 le legs Eugène Leroy. Cette acquisition fut d'une telle importance qu'elle entraîna un changement de nom du musée qui s'appelle désormais le MUba Eugène Leroy. Depuis sa prise de fonction en 1986, la conservatrice Évelyne-Dorothee Allemand poursuit l'œuvre de ses prédécesseurs sans se priver d'y ajouter ses propres accents. À la suite de travaux de réaménagement en 1992, elle remplaça résolument la mise en scène chronologique par des confrontations changeantes d'œuvres d'art de différentes époques. Sans doute sous l'influence de l'esprit du temps postmoderniste et du commissaire d'exposition néerlandais Rudi Fuchs. D'autre part, Leroy et Bornibus avaient développé une affinité durable pour les associations entre des œuvres anciennes et des contemporains innovateurs. Ce qui nous enseigne que la signification d'un tableau n'est jamais définitive et qu'elle varie selon l'évolution des époques, le thème de recherche abordé et son positionnement par rapport à d'autres tableaux. Un nombre significatif des peintres exposés donnent dans l'abstrait et trouvent ainsi un lien direct

Elmar Trenkwalder, WVZ
0186-S 2005, terre cuite
émaillée, 2005, collection
de l'artiste

avec Eugène Leroy. Il y a des œuvres maîtresses de Jean Fautrier, Martin Barré, Marc Devade et Christian Bonnefoy, un peintre sous-estimé qui jongle avec des structures minimalistes. Ce croisement entre la qualité régionale et une approche internationale s'observe également dans la collection d'art ancien, avec une nature morte très rare de Michel Bouillon (Tournai, 1616–1674) et un portrait intrigant de Jacques des Rousseaux (Tourcoing, 1600–1638), un des meilleurs élèves de Rembrandt. Un portement de croix du Moyen Âge tardif et

la version abstraite de Sophie Taeuber-Arp soulignent la permanence de la souffrance humaine. À côté, David Vinckebooms peint la noblesse flamande en fête au XVIIe siècle, Émile Carlier fait le portrait de la bourgeoisie du XIXe siècle flânant dans Lille, Pierre-Yves Bohm de Roncq donne dans les années soixante une interprétation abstraite du « Capitalisme du désastre » alors que Thomas Hirschborn commente à l'aide de petites croix la variante postmoderne. Dans un contexte aussi changeant, il n'est pas étonnant que Julien Boucq, diplômé de l'ESA

à Tourcoing, s'infiltrer dans le musée avec un animal jouet ambulant sous le titre « Mais où est la collection permanente ? » Dans ses dessins grotesques, le dessinateur flamand Tinus Vermeersch remet en cause l'interprétation de la réalité. Sa technique époustouflante est souvent associée à celle de Jérôme Bosch et de Pieter Brueghel. Chez l'Autrichien Elmar Trenkwalder, la dimension imaginaire se développe pleinement comme corrélation de la réalité perceptible ; ses dessins et ses sculptures céramiques semblent échapper au temps. On distingue des architectures renvoyant à la flore, l'érotisme, le gothique flamboyant et le style rocaille. Le programme de la saison 2013–2014 prévoit le passage d'une exposition rétrospective itinérante.

Médiation

Chaque musée dans la région cultive sa propre identité, de sorte qu'il est davantage question de complémentarité que de concurrence. Ainsi le MUba s'oriente-t-il essentiellement sur le dessin, la gravure et la peinture, tandis que l'Espace Croisé à Roubaix se concentre entièrement sur les médias audiovisuels. Cette institution a vu le jour en 1994 dans le cadre d'Euralille, mais elle est hébergée actuellement à « La Condition publique », un immeuble industriel restauré aux fonctions polyvalentes. Ce centre des arts reconnu est né de l'organisation jumelle « La Saison vidéo » qui propose une plate-forme à de jeunes cinéastes du Nord-Pas-de-Calais et d'ailleurs. Le vidéaste expérimental Éric Deneuville y a effectué du travail innovateur avant de se concentrer sur sa tâche de directeur artistique à l'Espace Croisé. Actuellement, « La Saison vidéo » place les sélections en ligne et les présente en plus lors d'une série de projections publiques dans des écoles en présence d'un artiste. De son côté, Espace Croisé soutient la production

et la distribution d'artistes audiovisuels qui, bien qu'ayant un certain palmarès, n'ont pas encore vraiment atteint le grand public. Dans une phase finale, ils font une exposition de leur travail. Un autre aspect de l'Espace Croisé est la médiation entre des artistes, des écoles et des habitants de quartier, qui aide chacun à apprendre de l'autre. La photographe Virginie Laurent, par exemple, a monté un projet avec de jeunes Roms d'une classe d'accueil pour allophones à Roubaix. Dans ce type d'action, l'échange artistique et humain vient à la première place.

Outre l'Espace Croisé, La Condition publique développe de son côté une autre action cherchant des liens avec le tissu social de la ville. En tant que « lieu de travail culturel », elle favorise les échanges entre les résidences, les productions et l'action pour les quartiers. Au programme, du théâtre de rue, des arts de la scène, de la musique et du cinéma. Il y a aussi régulièrement des expositions qui concilient les sensibilités sociales et la qualité purement artistique.

Bref, le potentiel de création dans la grisaille des quartiers de Roubaix et de Tourcoing est incommensurable. Il suffit que des esprits inventifs s'en rendent compte et s'appliquent à l'exploiter à bon escient. ■

—Traduit du néerlandais par Michel Perquy